
ARTYKUŁY RECENZYJNE I RECENZJE

Donika Avdulli

<https://orcid.org/0009-0006-9400-7191>

Uniwersytet Warszawski

Instytut Historii „Ali Hadri” Prisztina

Polityczna iluzja czy historyczna rzeczywistość? O pracy Etlevy Smaçi *Shqipëria në Traktatin e Varshavës. Mite dhe të Vërteta**

Abstrakt: Artykuł omawia pracę *Shqipëria në Traktatin e Varshavës. Mite dhe të Vërteta (1955–1968)* [„Albania w Układzie Warszawskim. Mity i Prawda (1955–1968)”], autorstwa Etlevy Smaçi, która bada polityczne i militarne stosunki Albanii z Układem Warszawskim, ze szczególnym uwzględnieniem radzieckiej bazy morskiej we Wlorze jako kluczowego elementu współpracy albańsko-radzieckiej, a później konfliktu. Chociaż książka wnosi istotny wkład w niedostatecznie zbadane pole w historiografii albańskiej, jest ograniczona brakiem szerszego kontekstu i opieraniem się głównie na albańskich źródłach archiwalnych. Niemniej jednak szczegółowa analiza bazy morskiej we Wlorze nadaje pracy znaczną wartość naukową.

Słowa kluczowe: Albania, Układ Warszawski, ZSRR, zimna wojna, stosunki międzynarodowe, baza wojskowa we Wlorze, blok wschodni, Enver Hodża, Nikita Chruszczow, Georgij Żukow.

Abstract: The article discusses the work *Shqipëria në Traktatin e Varshavës: Mite dhe të Vërteta (1955–1968)* [Albania in the Warsaw Pact: Myths and Truth (1955–1968)], authored by Etleva Smaçi, which examines Albania’s political and military relations with the Warsaw Pact, particularly focusing on the Soviet naval base in Vlora as a significant element of Albanian-Soviet cooperation and subsequent conflict. The book provides substantial scholarly value through its detailed examination of the Vlora naval base and contributes to an under-explored area of Albanian historiography. Although Smaçi’s research offers valuable insights,

* E. Smaçi, *Shqipëria në Traktatin e Varshavës. Mite dhe të Vërteta (1955–1968)* [Albania w Układzie Warszawskim. Mity i Prawda (1955–1968)], UET Press, Tiranë 2023, ss. 493.

its reliance primarily on Albanian archival sources and its limited broader contextualisation somewhat restricts its scope. Overall, the work achieves a noteworthy balance between depth of research and identification of areas for further study.

Key words: Albania, Warsaw Pact, USSR, Cold War, international relations, military base in Vlora, Eastern Bloc, Enver Hoxha, Nikita Khrushchev, Georgy Zhukov.

Książka Etlevy Smaçi *Shqipëria në Traktatin e Varshavës. Mite dhe të Vërteta (1955–1968)* [„Albania w Układzie Warszawskim. Mity i Prawda (1955–1968)”] dotyczy rzadko podejmowanego w albańskiej historiografii tematu członkostwa Albanii w Układzie Warszawskim i związanej z tym współpracy wojskowej z ZSRR w latach 1955–1961. Zagadnienie to było co prawda już wcześniej poruszane m.in. w opracowaniach Any Lalaj¹ oraz w monografii Fatosa Voshtiny pt. *Marrëdhëniet shqiptaro-sovjetike në Bazën Detare të Vlorës*². Lalaj analizuje głównie polityczne aspekty członkostwa Albanii w Układzie Warszawskim, natomiast Voshtina, będący oficerem marynarki wojennej, skupia się przede wszystkim na funkcjonowaniu bazy wojskowej we Wlorze. Żadne z tych opracowań nie obejmuje jednak w pełni całego okresu ani wszystkich istotnych wydarzeń i decyzji. Książka Etlevy Smaçi wykorzystuje znacznie więcej dokumentów źródłowych i materiałów archiwalnych, co pozwala na dokładniejszą analizę wojskowych i politycznych aspektów relacji albańsko-sowieckich, choć temat pozostaje otwarty do dalszych badań. Główne źródła pochodzą z archiwów albańskich: Centralnego Archiwum Państwowego Republiki Albanii (Arkivi Qendror Shtetëror), Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych Albanii (Arkivi i Ministrisë për Europën dhe Punët e Jashtme) oraz Centralnego Archiwum Sił Zbrojnych (Arkivi Qendror i Forcave të Armatosura). Autorka wykorzystowała także dokumenty z międzynarodowego projektu „Parallel History Project on Cooperative Security”, obejmującego akta Komitetu Konsultacyjnego Układu Warszawskiego z lat 1955–1990 (s. 483–484)³, a także liczne publikacje źródłowe oraz prace takich autorów jak Fred Abrahams, Lisien Bashkurti, Jordan Baev, Elez Biberaj, Zbigniew Brzeziński, Robert Byrnes, Kastriot Dervishi, Valentina Duka, Neil Fodor, Raymond L. Garthoff, Hamit Kaba, Henry Kissinger i innych.

¹ A. Lalaj, *Plani Marshall dhe Shqipëria*, „Studime Historike” 2006, nr 3–4, s. 187–202; eadem, *Shqipëria dhe Informbyroja*, „Studime Historike” 2009, nr 3–4, s. 103–138; eadem, *Shqipëria. Nga Pakti i Varshavës në NATO*, „Studime Historike” 2008, nr 3–4, s. 175–188.

² F. Voshtina, *Marrëdhëniet shqiptaro-sovjetike në Bazën Detare të Vlorës*, Tiranë 2011.

³ W nawiasach podano strony w recenzowanej książce. Autorka wykorzystowała również zasoby internetowe, w tym bazę Parallel History Project on Cooperative Security: <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://phpisn.ethz.ch/&ved=2ahUKewiZroDYxd2OAxX6LBAIHRGXNOEQFnoECAsQAQ&usg=AOvVaw0-CLpUUZS35ltSiNcSM3W2> (dostęp: 13 VII 2025).

Oprócz tego sięgnęła po albańskie publikacje prasowe⁴, wywiady oraz źródła internetowe (s. 484–493).

Choć wykorzystane źródła są istotne, to należy zaznaczyć, że brakuje w nich dokumentów z innych kluczowych archiwów, które miały istotny wpływ na omawiany temat. W szczególności brak materiałów z archiwów Jugosławii (Arhiv Jugoslavije), ZSRR (w tym Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych ZSRR) co jest niewątpliwie brakiem pracy. Dokumenty z tych instytucji mogłyby dostarczyć cennych informacji dotyczących politycznych, wojskowych i dyplomatycznych interakcji między tymi państwami, które miały kluczowe znaczenie w kształtowaniu omawianych zjawisk. Praca nie uwzględnia także kilku ważnych opracowań autorów, którzy znacząco przyczynili się do rozwoju badań nad omawianą problematyką. Należy tu wymienić prace Owena Pearsona⁵, Jeana-Baptiste'a Duroselle'a, André Kaspia⁶, Demira Dyrmishia⁷, George'a Fischera, Loren R. Graham, Herberta S. Levina⁸, Jonathan D. Pollacka, Richarda H. Solomona⁹, Juljany Krisafi¹⁰, Arshiego Pipy¹¹ czy Tadeusza Czekalskiego¹².

Książka została podzielona na pięć rozdziałów, w których szczegółowo omówiono kluczowe kwestie związane z funkcjonowaniem Albanii w ramach Układu Warszawskiego oraz jej relacji z ZSRR. Rozdział pierwszy, zatytułowany „Przegląd historyczny, prawny i polityczno-wojskowy Układu Warszawskiego”, przedstawia szczegółową analizę koncepcji sojuszy ZSRR z państwami członkowskimi Układu Warszawskiego oraz jego konfrontację z Paktem Północnoatlantyckim (NATO) w latach 1955–1956 (s. 9–55). W rozdziale drugim, „Przyjęcie Albanii do Układu Warszawskiego (1955–1956)”, Autorka opisuje pierwsze spotkania przywódców albańskich z liderami sowieckimi po śmierci Józefa Stalina oraz wydarzenia prowadzące do ratyfikacji Układu Warszawskiego przez Albanę. Omówiono w nim również odrzucenie destalinizacji przez przywódcę Albanii, Envera Hodżę w roku 1956 (s. 56–137). W rozdziale trzecim, „Porozumienia wojskowe Albanii z ZSRR w sprawie

⁴ W ramach analizy źródłowej Autorka sięgnęła m.in. po albański dziennik „Zëri i Popullit”, będący oficjalnym organem prasowym Komitetu Centralnego Albańskiej Partii Pracy.

⁵ O. Pearson, *Albania as Dictatorship and Democracy. From Isolation to the Kosovo War 1946–1998*, London 2006 (Albania in the Twentieth Century: A History, t. 3).

⁶ J. Duroselle, A. Kaspi, *Historia e marrëdhënieve ndërkombëtare*, t. 2, Tiranë 2011.

⁷ D. Dyrmishi, *Lufta politike në udhëheqjen e PKSH (PPSH) 1944–1960*, Tiranë 2011.

⁸ G. Fischer, L.R. Graham, H.S. Levine, *Science and Ideology in Soviet Society. 1917–1967*, London 2012.

⁹ J.D. Pollack, R. Solomon, *The Sino-Soviet Conflict and American Security Concerns*, Santa Monica 1979.

¹⁰ J. Krisafi, *Marrëdhëniet e Shqipërisë me Bashkimin Sovjetik 1953–1961*, Tiranë 2016.

¹¹ A. Pipa, *Albanian Stalinism. Ideo-Political Aspects*, New York 1990.

¹² T. Czekalski, *Albania*, Warszawa 2003; idem, *The Shining Beacon of Socialism in Europe. The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship, 1944–1992*, Kraków 2013.

utworzenia Bazy Wojskowej we Wlorze”, Autorka opisała negocjacje, które doprowadziły do utworzenia morskiej bazy wojskowej we Wlorze oraz dalszy rozwój wydarzeń, takich jak wizyta ministra obrony ZSRR marszałka Gieorgija Żukowa w Albanii 17 października 1957 r. i przedstawiona przez Nikitę Chruszczowa koncepcja utworzenia tamże baz atomowych podczas wizyty w tym kraju 25 maja 1959 r. (s. 138–223). Nadmienić należy, że wyżej wymieniona koncepcja budowy baz atomowych nigdy nie została zrealizowana. Rozdział czwarty, „Kryzys albańsko-sowiecki i jego odzwierciedlenie w stosunkach wojskowych (luty 1960 – lipiec 1961)”, przedstawia konflikty albańskiej armii z dowództwem Układu Warszawskiego, incydenty, które miały miejsce w bazie wojskowej we Wlorze oraz jej likwidację przez Komitet Polityczny Konsultacyjny Układu w 1961 r. W rozdziale tym poddano analizie negocjacje między Albanią a ZSRR w sprawie własności okrętów wojennych oraz zakończenie konfliktu w Sewastopolu 3 lipca 1961 r. (s. 224–325). W piątym rozdziale, „Albania w Układzie Warszawskim i poza nim (sierpień 1961 – wrzesień 1968)”, dokonano analizy wpływu kryzysu albańsko-sowieckiego na jej stosunki wojskowe i polityczne oraz wyjście Albanii ze struktur Układu Warszawskiego i nawiązanie współpracy politycznej i gospodarczej z Chińską Republiką Ludową (s. 326–422).

W książce brakuje wyraźnie rozdziału wprowadzającego, który szczegółowo omawiałby sytuację polityczną, społeczną, ekonomiczną i wojskową Albanii bezpośrednio po II wojnie światowej. Taki rozdział mógłby zawierać szczegółowe omówienie początków stosunków Albanii z ZSRR, zwłaszcza po 1948 r. Wprowadzenie tego zagadnienia pozwoliłoby lepiej zrozumieć czytelnikom okoliczności i motywy, które doprowadziły do intensyfikacji współpracy między tymi dwoma państwami. Ponadto analiza polityki Stalina i ZSRR wobec Albanii, w tym jego priorytetów i interesów, które skłoniły go do wsparcia Albanii, dostarczyłaby ważnego kontekstu do dalszych wydarzeń opisanych w książce. Obszerną literaturę odnoszącą się do tego zagadnienia wskazuję w przypisie¹³. Zagadnienie to pojawia się w pracy w sposób fragmentaryczny

¹³ L. Krisafi, *Shqipëria dhe Jugosllavia 1945–1948 – Mitet, faktet dhe dyshimet*, Tiranë 2017; *Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave, 1945–1948. Dokumente*, Drejtoria e Përgjithshme e Arkivave, Tiranë 1996; S. Syla, Q. Lita, *Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave, 1945–1948*, t. 1, Prishtinë 2020; R. Hibbert, *Albania's National Liberation Struggle. The Bitter Victory*, London 1991; B.J. Fischer, *Enver Hoxha dhe diktatura staliniste në Shqipëri*, Tiranë 2010; *Historia e Partisë së Punës të Shqipërisë*, Instituti i Studimeve Marksiste-Leniniste pranë KQ të PPSH, Tiranë 1981; N. Smirnova, *Historia e Shqipërisë përgjatë shekullit XX*, Tiranë 2004; D. Smajli, *Vitet shqiptare '43 – '45, kujtimet dhe fotot e kolonelit anglez gjatë Luftës së Dytë Botërore*, Tiranë 2012; V. Duka, *Historia e Shqipërisë 1912–2000*, Tiranë 2007; K. Myftaraj, *Enigmat e sundimit të Enver Hoxhës 1944–1961*, t. 2, Tiranë 2009; I. Lauka, E. Ymeri, *Shqipëria në dokumentat e arkivave ruse*, Tiranë 2010; A. Zogaj, *Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave dhe çështja e Kosovës 1945–1948*, Prishtinë 2015; I. Fishta, V. Toçi, *Ekonomia shqiptare në vitet e para të ndërtimit të socializmit 1944–1948*, Tiranë 1984; H. Kaba, E. Çeku, *Shqipëria dhe Kosova në arkivat*

i rozproszony, co – moim zdaniem – obniża przejrzystość narracji i utrudnia pełne zrozumienie zarówno specyfiki powojennej sytuacji Albanii, jak i uwarunkowań jej polityki zagranicznej. W swojej analizie Autorka zwięźle opisuje stosunki albańsko-sowieckie w latach 1944–1960, podkreślając, że początkowo charakteryzowały się one ostrożnością i elastycznością Moskwy wobec Albanii. Zwraca uwagę na nawiązanie stosunków dyplomatycznych w listopadzie 1945 r., wpływ sowiecki na odrzucenie przez Albanų Planu Marshalla oraz gospodarcze uzależnienie Albanii od pomocy sowieckiej. Wspomina także o pierwszej umowie wojskowej z 1947 r., która była utrzymywana w tajemnicy i gwarantowała dostawy broni oraz amunicji do Albanii, pokrywając 50% jej wydatków wojskowych za pomocą kredytów sowieckich (s. 56–57). Autorka całkowicie pomija istotny fakt, że już w 1944 r. Moskwa podjęła decyzję o wysłaniu do Albanii przedstawiciela Misji Wojskowej. W sierpniu 1944 r. do Sztabu Głównego Armii Narodowo-Wyzwoleńczej Albanii został oddelegowany major K.P. Iwanow – przysłany przez Dyрекcję Wywiadu Armii Radzieckiej (Główny Zarząd Wywiadowczy GRU), o którym Enver Hodża w swoich wspomnieniach pisał, że był niekompetentny i nie rozumiał sytuacji panującej w Albanii¹⁴. Nie podała również, że w dniach 3–5 września 1945 r. do Moskwy udała się delegacja albańska pod przewodnictwem ministra przemysłu, Merdara Sztylli¹⁵. W wyniku przeprowadzonych rozmów w ZSRR, zapadła decyzja o przyznaniu Albanii pomocy w postaci zboża, w tym pszenicy i kukurydzy, które zostały wysłane w dniach od 8 do 11 września 1945 r. Pomoc ta została poprzedzona zawarciem pierwszej umowy handlowej między Albanią a ZSRR¹⁶. Została ona podpisana 22 września 1945 r. i na jej mocy ZSRR zgodził się udzielić Albanii kredytu na zakup towarów na kwotę

ruse 1946–1962, Prishtinë 2011; A. Gjinaj, F. Lilaj, *Lidershipi shqiptar përmes historisë së Ushtrisë*, Tiranë 2012; B. Petranović, *Balkanska Federacija: 1943–1948*, Beograd 1991; B. Hrabak, *Arbanske Studije*, ks. 1–5, t. 1, Beograd 2005; H. Kaba, *Shqipëria në rrjedhën e luftës së Ftohtë, studime e dokumenta*, Tiranë 2007; W. Bland, I. Price, *A Tangled Web. A History of Anglo-American Relations with Albania (1912–1955)*, London 1986; K. Dervishi, *Historia e shtetit shqiptar. 1912–2005*, Tiranë 2006; P. Plaku, *Dhuna ndaj revolucionit në Shqipëri*, Tiranë 1985; M. Gjilasi, *Fytyra e totalitarizmit*, Tiranë 2006; H. Armstrong, *Tito and Goliath*, New York 1951; E. Halperi, *The Triumphant Heretic. Titos Struggle Against Stalin*, London 1958; V. Dedijer, *Novi Prilozi Biografiju Josipa Borz Tito*, t. 3, Belgrade 1984; Z. Brzezinski, *The Soviet Bloc*, New York 1961; E. Hoxha, *Hrushovianët*, Tiranë 1980; A. Nachmani, *International Intervention in the Greek Civil War. The United Nations Special Committee on the Balkans, Committee on the Balkans, 1947–1952*, London 1990; L. Varoshi, *Lufta e Ftohtë në Europën e Lindjes*, Tiranë 2010; D.S. Chuvahin, *Shërbimi im diplomatik në Shqipëri*, Tiranë 2008; N.S. Hrushov, *Unë nuk jam gjykatës*, Tiranë 2004; H. Xhixha, *Marrëdhëniet shqiptaro-sovjetike (1949–1960)*, Tiranë 2018; E. Biberaj, *Albania a Socialist Maverick*, Oxford 1990; J.R. Nowak, *Powstanie Ludowej Republiki Albanii*, Warszawa 1983.

¹⁴ *Historia e Shqiptarëve gjatë shekullit XX*, t. 5, red. B. Meta, Tiranë 2023, s. 151.

¹⁵ H. Xhixha, op. cit., s. 24.

¹⁶ *Ibidem*, s. 24–25.

1 577 955 dolarów¹⁷. Umowa przewidywała również pomoc wojskową – w 1945 r. do Albanii przybyło jedenastu wysokich rangą oficerów radzieckich, oddelegowanych do wspierania rozwoju artylerii, piechoty i innych formacji wojskowych¹⁸.

Autorka nie wspomina o faktach, które w mojej ocenie są ważne. W 1941 r. jugosłowiańscy doradcy, tacy jak Miladin Popović i Dušan Mugoša, odegrali kluczową rolę we współpracy z albańskimi komunistami przy tworzeniu Albańskiej Partii Komunistycznej i organizowaniu walki partyzanckiej. Z kolei ZSRR w czasie wojny interesował się Albanią w ograniczonym stopniu¹⁹.

Etleva Smaçi pobieżnie wspomina o odrzuceniu Planu Marshalla przez Albanię (s. 57), nie podejmuje jednak pogłębionej analizy okoliczności ani mechanizmów politycznych i dyplomatycznych, które doprowadziły do tej decyzji. Z literatury wynika, że Albania podporządkowała swoją politykę zagraniczną linii ZSRR, czego przykładem była odmowa uczestnictwa w Planie Marshalla zgodnie z wytycznymi Wiaczesława Mołotowa²⁰.

Badaczka potwierdziła wcześniejsze ustalenia, że stosunki Albanii ze Związkiem Radzieckim uległy zasadniczej zmianie latem 1948 r., w następstwie zerwania relacji między Jugosławią a Moskwą. Zaznaczyła również, że Enver Hodża, pragnąc zademonstrować pełne oddanie ZSRR w walce przeciwko premierowi Jugosławii Josipowi Broz Ticie i titoistom, zdecydował się na potępienie Kocziego Dzodze, wicepremiera Albanii w latach 1946–1948 (s. 57–58). Taki skrótowy opis, pozbawiony szerszego kontekstu i głębszej analizy, może jednak okazać się niewystarczający dla czytelnika nieznającego realiów tego okresu. Uzupełnienie tej części o dodatkowe informacje pomogłoby lepiej zrozumieć znaczenie tego zwrotu w polityce zagranicznej Albanii oraz jego wpływ na umocnienie władzy Envera Hodży. Warto nadmienić, że Autorka nie porusza szerzej istotnego zagadnienia, jakim były stosunki pomiędzy Albanią a Jugosławią po II wojnie światowej. W czerwcu 1946 r., podczas oficjalnej wizyty w Belgradzie, Hodża spotkał się z sowieckim przedstawicielem Dmijem Czuchawinem²¹. Podczas rozmowy poinformował go o dużym zainteresowaniu władz jugosłowiańskich, a zwłaszcza Tity, sprawami wojskowymi związanymi z Albanią: rozmieszczeniem oddziałów wojskowych, uzbrojeniem, zaopatrzeniem oraz planami albańskiego Sztabu Generalnego na wypadek konfliktu zbrojnego²². Hodża podkreślił, że Tito przywiązuje szczególną wagę do strategicznego znaczenia południowych regionów nadmorskich, takich jak Wlora, wyspa Sazan, półwysep Karaburun i miasto Saranda – obszarów

¹⁷ I. Fishta, V. Toçi, op. cit., s. 362; *Historia e Shqiptarëve...*, s. 153.

¹⁸ F. Voshtina, op. cit., s. 14.

¹⁹ N.M. Naimark, *Stalin and the Fate of Europe – The Postwar Struggle for Sovereignty*, London 2019, s. 54–55; J.R. Nowak, op. cit., s. 26; J.C. Adams, *Yugoslavia and Albania. A Political and Economic Assessment*, „Naval War College Review” 1963, t. XV, nr 8, s. 26.

²⁰ A. Lalaj, *Plani Marshal...*, s. 187–201; H. Xhixha, op. cit., s. 46–47.

²¹ H. Xhixha, op. cit., s. 38.

²² I. Lauka, E. Ymeri, op. cit., s. 121.

uznawanych za kluczowe ze względu na ich położenie w pobliżu cieśniny Otranto i granicy greckiej²³. Z raportu Czuchawina wynika, że to sam Hodża, z własnej inicjatywy, przekazał te informacje stronie sowieckiej. Może to świadczyć o jego intencji, by zaangażować Związek Radziecki jako przeciwwagę dla rosnących wpływów Jugosławii w Albanii i zabezpieczyć w ten sposób interesy swojego kraju w relacjach z komunistycznymi sojusznikami²⁴.

Autorka pomija fakt, że rok 1947 miał szczególne znaczenie dla polityki albańskiej, ponieważ zaczęły się wtedy pogarszać relacje z Jugosławią, a jednocześnie znacznie zacieśniły się więzi z ZSRR. W tym samym roku, 27 września, odbyła się w Szklarskiej Porębie w Polsce konferencja założycielska Biura Informacyjnego Partii Komunistycznych i Robotniczych (znanego jako Kominform), które miało pełnić rolę koordynacyjną między partiami komunistycznymi, na wzór dawnego Kominternu. Mimo to Albania była jedynym państwem bloku sowieckiego, które nie zostało zaproszone na to spotkanie, co wyróżniało ją na tle innych krajów komunistycznych. Enver Hodża o brak zaproszenia dla Albanii zaczął obwiniać Tito i Jugosławię, twierdząc, że Jugosławia traktuje Albanie jak część swojego terytorium. Ponadto w dniach 14–26 lipca 1947 r. miała miejsce pierwsza wizyta Hodży w Moskwie. Towarzyszyli mu wtedy Koczi Dzodze i Dmitrij Czuchawin, a w czasie jej trwania ujawnione zostały nieporozumienia między Albanią a Jugosławią²⁵. Enver Hodża spotkał się ze Stalinem 16 lipca 1947 r. Podczas tego spotkania radziecki przywódca zdecydował o przyznaniu Albanii dwóch odrębnych kredytów: pierwszego – w wysokości 4 mln dolarów, przeznaczonego na cele ogólne, z dziesięcioletnim okresem spłaty²⁶, oraz drugiego – tzw. kredytu ekonomicznego – w wysokości 6 mln dolarów, który miał zostać spłacony w ciągu siedmiu lat²⁷. Wizyta Hodży w Moskwie została chłodno przyjęta przez Jugosławię, a relacje między oboma krajami zaczęły się pogarszać²⁸. W geście niezadowolenia rząd Jugosławii nie udzielił Albanii obiecane go kredytu²⁹. Jednak w czerwcu 1948 r. Kominform ogłosił oficjalnie rozłam w bloku komunistycznym, wykluczając Jugosławię i krytykując ją publicznie. Na żądanie Moskwy Albania także zerwała stosunki z Jugosławią³⁰. Etleva Smaçi wspomina, że po tym wydarzeniu Koczi Dzodze został zamordowany (s. 58), ale nie wyjaśnia, jak dokładnie doszło do jego

²³ Ibidem, s. 121.

²⁴ H. Xhixha, op. cit., s. 39.

²⁵ Ibidem, s. 49–50; I. Lauka, E. Ymeri, op. cit., s. 147–148; A. Lalaj, *Shqipëria dhe Informbyroja...*, s. 107; T. Czekalski, *The Shining Beacon...*, s. 34.

²⁶ *Marrdhëniet shqiptaro-jugosllave. 1945–1948*, red. N. Plasari, L. Malltezi, Tiranë 1996, s. 117.

²⁷ H. Xhixha, op. cit., s. 51.

²⁸ T. Czekalski, *The Shining Beacon...*, s. 34; N. Smirnova, op. cit., s. 326.

²⁹ *Historia e Partisë së Punës së Shqipërisë*, Instituti i Studimeve – Marksiste Leniniste, Tiranë 1980, s. 226; H. Xhixha, op. cit., s. 52.

³⁰ M. Kramer, *Stalin, Soviet Policy, and the Consolidation of a Communist Bloc in Eastern Europe, 1944–53*, w: *Stalinism Revisited*, red. V. Tismaneanu, Budapest 2009, s. 81–83.

marginalizacji politycznej i egzekucji. Z punktu widzenia analizy politycznej oraz zrozumienia dynamiki władzy wewnątrz Albanii takie szczegóły są istotne, ponieważ ukazują mechanizmy czystek politycznych oraz rozliczeń z przeciwnikami w kontekście zmieniających się sojuszy międzynarodowych.

Pomimo że Autorka w drugim rozdziale przedstawia szczegółowy opis zaangażowania Albanii w powstanie Układu Warszawskiego powołanego 14 maja 1955 r. (s. 82–128), zauważalny jest wyraźny brak odniesień do istotnej literatury przedmiotu dotyczącej tej tematyki. Pominięto wiele ważnych opracowań, które mogłyby znacząco wzbogacić analizę, poszerzając tym samym perspektywę teoretyczną i porównawczą. Szczególnie wartościowe byłyby odwołania do prac takich jak *The Warsaw Pact and the Balkans. Moscow's southern flank*³¹ oraz *The Balkans in the Cold War*³², które ukazują rolę Albanii w szerszym kontekście regionalnym i międzynarodowym. W przypadku *The Balkans in the Cold War* autorka wykorzystwała część zawartych tam opracowań, pomijając jednak niektóre istotne artykuły dotyczące relacji w obrębie bloku wschodniego. Brakuje również odniesień do publikacji uznanych badaczy, takich jak David Lane³³, Leslie Gardiner³⁴, Wayne S. Vucinich³⁵ czy James M. Garrett³⁶, którzy w istotny sposób przyczynili się do zrozumienia politycznych uwarunkowań Albanii w okresie zimnej wojny. Niemniej jednak należy podkreślić, że sama próba przedstawienia kontekstu historycznego jest rzetelna i dobrze uargumentowana.

Jednym z kluczowych zagadnień poruszanych przez Autorkę, jest utworzenie 12 września 1957 r. radzieckiej Bazy Marynarki Wojennej we Wlorze (znanej także pod nazwą Pashaliman – od konkretnej lokalizacji portowej). W tym miejscu rozmieszczono 12 okrętów podwodnych, 2 pływające bazy, 12 małych jednostek nadwodnych, 24 jednostki pomocnicze oraz znaczne ilości uzbrojenia (s. 138–145)³⁷. Baza ta stanowiła istotną część współpracy wojskowej między Albanią a Związkiem Radzieckim. Smaçi wskazuje, że zainteresowanie budową bazy w Pashalimanie pojawiło się już w 1949 r., kiedy rozmieszczono tam pierwsze radzieckie okręty wojenne, co podkreślało strategiczne znaczenie tej lokalizacji w kontekście sojuszu państw bloku wschodniego (s. 139). W dalszej części rozdziału Autorka relacjonuje, że pod koniec stycznia 1957 r., na zaproszenie marszałka Iwana Koniewa, naczelnego dowódcy sił zbrojnych Układu Warszawskiego, do Moskwy przybyli przedstawiciele radzieckiego Ministerstwa Obrony oraz delegacja Ministerstwa Obrony Albanii, na czele której stał Beqir Balluku, minister obrony Albanii w latach 1953–1974. Negocjacje,

³¹ *The Warsaw Pact and the Balkans. Moscow's southern flank*, red. J. Eyal, New York 1989.

³² S. Rajak et al., *The Balkans in the Cold War*, London 2017.

³³ D. Lane, *Politics and society in the USSR*, New York 1978.

³⁴ L. Gardiner, *Curtain Calls. Travels in Albania Romania and Bulgaria*, London 1976.

³⁵ W.S. Vucinich, *The Albanian – Soviet Rift*, „Current History” 1963, t. XLIV, nr 261.

³⁶ J.M. Garret, *The Tenuous Balance Conventional Forces in Central Europe*, Oxford 1989.

³⁷ Zob. także: A. Lalaj, *Shqipëria. Nga Pakti..., s. 177; Historia e Shqiptarëve..., s. 164.*

które trwały od 1 do 4 lutego 1957 r., dotyczyły rozwoju bazy. Zgodnie z ustaleniami radziecko-albańskiej komisji, koszt jej rozbudowy oszacowano na 90 mln rubli, a w przypadku dodania systemów obrony przeciwlotniczej – na kolejne 40 mln rubli (s. 138–143). Enver Hodża napisał, że podczas wizyty Chruszczowa w Albanii w maju 1959 r. ten miał powiedzieć: „Co za cud! Można by tu zbudować idealną bazę dla naszych okrętów podwodnych. Te starożytności trzeba wykopać i wrzucić do morza³⁸ – przebić tę górę i przebić się na drugą stronę. Mielibyśmy najbardziej idealną i najbezpieczniejszą bazę na Morzu Śródziemnym. Stąd moglibyśmy sparaliżować i zaatakować wszystko”³⁹.

Chociaż opis Autorki jest dość szczegółowy, pomija ona jednak kilka istotnych faktów dotyczących powstania tej bazy, m.in. ten, że rząd albański umiejętnie wykorzystał zainteresowanie Związku Radzieckiego tematem. Widać to było wyraźnie podczas spotkania w 1957 r., kiedy to delegacja albańska zwróciła się do strony radzieckiej z prośbą o udzielenie bezpłatnej pomocy finansowej w rublach na zakup zbóż, tłuszczów, ryżu oraz innych towarów konsumpcyjnych w Związku Radzieckim. Ponadto zażądała umorzenia wcześniej udzielonych kredytów. Po przeprowadzonych rozmowach rząd radziecki zaakceptował te żądania, umarzając wszystkie kredyty udzielone Albanii do 1955 r. wraz z należnymi odsetkami⁴⁰. Wątek dotyczący udzielenia pomocy znajduje się w pracy, ale w sposób niepełny (s. 155).

Umowa między Albanią a ZSRR o utworzeniu radzieckiej bazy marynarki wojennej we Wlorze, podpisana 12 września 1957 r., zawierała siedem punktów dotyczących rozbudowy bazy marynarki wojennej, aspektów wojskowych (obejmujących utworzenie bazy morskiej we Wlorze, przekazanie okrętów wojennych przez Związek Radziecki, czasowe rozmieszczenie radzieckiej floty, szkolenie albańskich załóg, wspólne użytkowanie okrętów podwodnych oraz wzmocnienie obrony przeciwlotniczej regionu), logistycznych oraz kwestii własności okrętów wojennych (s. 463–466). Ta ostatnia kwestia została później wykorzystana przez obie strony jako pretekst do zaostrzenia konfliktu. Z treści umowy wynika wyraźnie, że Związek Radziecki nie zamierzał przekazać Albanii na własność żadnych okrętów wojennych, okrętów podwodnych czy kutrów torpedowych. Miały one pozostać do dyspozycji wspólnych działań wojennych sowiecko-albańskich (s. 148–150, 463–466). Zapisano, że celem zawarcia tejże umowy była obrona Ludowej Republiki Albanii, jednak nie doprecyzowano, czego dokładnie miała dotyczyć ta obrona ani nie uwzględniono strategicznej roli Wojskowej Bazy Morskiej w szerszych planach ZSRR, w tym możliwego zakresu i celów działania floty z tej bazy. Było to istotne, ponieważ baza we Wlorze umożliwiała Flocie Radzieckiej dostęp do Adriatyku w okresie, gdy NATO, poprzez Turcję, kontrolowało cieśniny Bosfor i Dardanele. Utworzenie

³⁸ Miał na myśli obiekty archeologiczne w Butrincie.

³⁹ J. Krisafi, *Marrëdhëniet e Shqipërisë me Bashkimin Sovjetik 1953–1961*, Tiranë 2016, s. 100.

⁴⁰ H. Xhixha, op. cit., s. 130–131.

bazy dawało ZSRR możliwość rozmieszczenia swoich sił wobec VI Floty USA (s. 150–155).

Następnie Smaçi opisuje wizytę marszałka Gieorgija Żukowa w Albanii, podkreślając entuzjastyczne nastawienie Envera Hodży wobec tego wydarzenia (s. 165–166). Wizyta miała miejsce w październiku 1957 r., po wcześniejszym pobycie Żukowa w Jugosławii 17 października (s. 165)⁴¹. Sowiecki marszałek został powitany na lotnisku w Rinasi pod Tiraną osobiście przez Envera Hodżę⁴². Kierownictwo komunistyczne Albanii dołożyło wszelkich starań, by zmanifestować swoją lojalność i przywiązanie wobec Związku Radzieckiego, co spotkało się z uznaniem Żukowa, który stwierdził: „Możemy z całą pewnością powiedzieć, że mamy w narodzie albańskim wiernego i pewnego przyjaciela” (s. 166).

W książce pominięto jednak fakt, iż Hodża odniósł się do tej wizyty w swoich wspomnieniach, oceniając ją pozytywnie i przytaczając komentarze Żukowa dotyczące sytuacji w Jugosławii. Pisał:

Żukow był z wizytą w naszym kraju. Powitaliśmy go serdecznie jako starego towarzysza i bohatera stalinowskiej Armii Czerwonej. Rozmawialiśmy o problemach obrony naszego kraju i obozu socjalistycznego i nie zauważyliśmy w jego poglądach niczego niepokojącego. Przeciwnie, ponieważ przybył z Jugosławii, gdzie przebywał z wizytą, powiedział nam: „Po tym, co zobaczyłem w Jugosławii, nie rozumiem, co to za kraj socjalistyczny!” Z tego zrozumieliśmy, że nie podzielał poglądów Chruszczowa⁴³.

Autorka podaje, że marszałek Żukow uznawał rozmieszczenie okrętów podwodnych na Morzu Czarnym za nieprzydatne operacyjnie, ponieważ skuteczny atak na VI Flotę USA – jego zdaniem – mógłby zostać przeprowadzony jedynie z wybrzeża Albanii (s. 170).

Opierając się na dokumentach albańskich, Smaçi podaje, że Żukow proponował wzmocnienie bazy we Wlorze ciężkim uzbrojeniem, które obejmowało przede wszystkim instalację nadbrzeżnych baterii rakiet (około 17 stanowisk), rozbudowę sił podwodnych oraz nowoczesnych okrętów bojowych, a także rozwój zaawansowanej sieci radarów i stacji radiotechnicznych służących do monitorowania przestrzeni powietrznej i morskiej w regionie. Jednocześnie marszałek Żukow, zdając sobie sprawę z kluczowego znaczenia Sewastopola jako głównej bazy Floty Czarnomorskiej ZSRR, wydał rozkaz przekształcenia bazy we Wlorze w silnie ufortyfikowany punkt obronny, co miało wzmocnić kontrolę ZSRR nad południowymi szlakami morskimi i zabezpieczyć kluczowe interesy radzieckie na Adriatyku w bezpośrednim powiązaniu z ochroną Sewastopola (s. 173).

⁴¹ Zob. także: O. Pearson, op. cit., s. 529; H. Xhixha, op. cit., s. 131; E. Hoxha, *Ditarë*, t. 1: 1955–1957, Tiranë 1987, s. 374.

⁴² Zob. także: O. Pearson, op. cit., s. 131.

⁴³ Cyt. za: ibidem, s. 529.

Celem było ograniczenie możliwości działania amerykańskiej VI Floty na Morzu Śródziemnym oraz zabezpieczenie południowego wejścia do cieśniny Bosfor – kluczowego szlaku prowadzącego do Morza Czarnego. Takie działania miały na celu utrudnienie amerykańskim okrętom dostępu do tego strategicznego akwenu. Autorka zaznacza również, że Enver Hodża wiązał to wydarzenie przede wszystkim z własnymi potrzebami utrzymania władzy (s. 173)⁴⁴, z czym w pełni się zgadzam, ponieważ lokalizacja radzieckiej bazy wojskowej w Albanii zapewniała mu bezpośrednią ochronę militarną oraz wsparcie polityczne ze strony Związku Radzieckiego w czasie, gdy jego reżim znajdował się jeszcze w fazie konsolidacji. Jednocześnie umowa z ZSRR wzmocniała wizerunek Albanii jako silnego sojusznika komunistycznego Wschodu, co służyło propagandzie wewnętrznej, legitymizującej prowadzoną przez niego twardą linię ideologiczną. Decyzja ta miała jednak długofalowe konsekwencje dla stosunków z Zachodem, pogłębiając izolację kraju i prowadząc do niebezpiecznej zależności od Moskwy.

Autorka zauważa, że zaraz po powrocie marszałka Żukowa z Albanii został on zdymisjonowany ze stanowiska ministra obrony ZSRR i zastąpiony przez marszałka Rodiona Malinowskiego, który od marca 1956 r. był pierwszym zastępcą ministra obrony. Przytacza także słowa Envera Hodży, który określił ten akt mianem „antydemokratycznego; pachnącego zamachem stanu” (s. 175–176). Jednakże Smaçi nie rozwija dalej tej kwestii, mimo iż odwołanie Żukowa nastąpiło zaledwie kilka godzin po jego powrocie do kraju 26 października 1957 r. Nie wydano żadnego oficjalnego komunikatu, nie zażądano również żadnego publicznego wyjaśnienia ze strony Żukowa. Enver Hodża zanotował w swoich wspomnieniach: „Czy to możliwe, że informacje na temat poglądów Żukowa dotyczących Jugosławii dotarły do Chruszczowa, zanim Żukow powrócił do Związku Radzieckiego?”⁴⁵. Pominęty został w pracy istotny fakt, że 2 listopada 1957 r. w Moskwie oficjalnie ogłoszono usunięcie Żukowa zarówno z Prezydium Komitetu Centralnego KPZR, jak i z samego Komitetu Centralnego. Marszałek został oskarżony o poważne błędy w realizacji linii partii, naruszanie zasad kierowania armią oraz o działania politycznie niestabilne, które mogły zagrażać bezpieczeństwu państwa⁴⁶.

Stosunki między Albanią a ZSRR zaczęły się pogarszać po 1960 r., kiedy zaczęły być widoczne różnice ideologiczne między Tiraną a Moskwą. Niemniej jednak do tego momentu umowa z 1957 r. tworzyła wrażenie nowego okresu bliskiej współpracy między dwoma krajami (s. 153–176).

19 maja 1959 r. Malinowski podpisał z Tiraną drugą umowę wojskową, przewidującą rozbudowę bazy we Wlorze i rozmieszczenie kompleksu rakietowego w rejonie Rrënja, który – mimo poparcia Hodży – nie został ostatecznie

⁴⁴ H. Xhixha, op. cit., s. 132.

⁴⁵ O. Pearson, op. cit., s. 529–530.

⁴⁶ Ibidem, s. 530.

zrealizowany i miał przede wszystkim charakter demonstracyjny (s. 210–223). Kilka dni później, w dniach od 25 maja do 6 czerwca 1959 r., Chruszczow odbył oficjalną wizytę w Albanii, która wzbudziła zainteresowanie państw zachodnich w kontekście amerykańskich planów rozmieszczenia rakiet jądrowych we Włoszech i Grecji (s. 202–207)⁴⁷. W jej czasie ostrzegwał, że rozmieszczenie amerykańskich rakiet w Włoszech przekształci Adriatyk w obszar napięć strategicznych. W odpowiedzi władze radzieckie zaproponowały ulokowanie w Albanii radzieckich rakiet krótkiego zasięgu „Sopka”, zdolnych objąć całe terytorium Włoch (s. 207–208). Chociaż w książce przedstawiono ogólny obraz wizyty Chruszczowa w Albanii, wyraźnie brakuje w niej pogłębionej analizy szerszego kontekstu dyplomatycznego tamtego okresu. Autorka pomija jeden niezwykle istotny fakt: w maju, kiedy Chruszczow przebywał w Albanii, kraj ten odwiedził również premier Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Otto Grotewohl, wraz z małżonką⁴⁸. Wizyta ta nie była wcześniej planowana, ale wzmacniała wizerunek Albanii na arenie międzynarodowej. Ponadto 27 maja ogłoszono oficjalnie, że od 28 maja do 2 czerwca w Albanii będzie przebywał także wiceprezydent Chin i minister obrony, Peng Dehuai⁴⁹. Pomimo obecności tych ważnych osobistości w tym samym czasie co wizyta Chruszczowa – co wyraźnie świadczy o intensyfikacji międzynarodowej koordynacji w ramach bloku socjalistycznego – w książce całkowicie brakuje wyjaśnień dotyczących celu i tła tych wizyt. Nawet Enver Hodża w swoich zapiskach nie oferuje żadnego klarownego wyjaśnienia tego nietypowego zbiegu wydarzeń dyplomatycznych.

Dalsza część książki dotyczy zerwania stosunków albańsko-radzieckich oraz likwidacji bazy wojskowej we Wlorze. Autorka trafnie zauważa, że konflikt między Albanią a Związkiem Radzieckim stał się wyraźny podczas spotkania w Bukareszcie, które miało miejsce w dniach 20–26 czerwca 1960 r. (s. 224–226). Nie wspomina jednak o kilku znaczących szczegółach, które miały wpływ na pogorszenie relacji, w tym o fakcie, że spotkanie w Bukareszcie w czerwcu 1960 r. ujawniło pogłębiający się konflikt radziecko-chiński: podczas zamkniętej sesji końcowej doszło do otwartej wymiany oskarżeń o rewizjonizm i nacjonalizm. Mao Zedong skrytykował m.in. normalizację stosunków ZSRR z Jugosławią. Albanię reprezentował tam Hysni Kapo, gdyż Enver Hodża nie uczestniczył w niej osobiście⁵⁰. W swoich wspomnieniach Hodża podał, że był pewien, iż dojdzie do zaognienia konfliktu radziecko-chińskiego, co przełoży się na pogorszenie stosunków dyplomatycznych pomiędzy Albanią i ZSRR⁵¹. W tym kontekście poparł on stanowisko Chin. Dla Hodży sytuacja w Albanii była

⁴⁷ Zob. F. Voshtina, op. cit., s. 103.

⁴⁸ E. Hoxha, *Ditarë*, t. 2: 1958–1959, Tiranë 1987; H. Xhixha, op. cit., s. 133.

⁴⁹ H. Xhixha, op. cit., s. 133; K. Myftaraj, op. cit., s. 386.

⁵⁰ E. Hoxha, *Hrushovianët...*, s. 372; O. Pearson, op. cit., s. 569–570.

⁵¹ E. Hoxha, *Hrushovianët...*, s. 372–373.

w tym okresie wyjątkowo skomplikowana, a rozłam radziecko-chiński był mu na rękę. Chiny, według niego, stały się istotnym graczem wśród państw socjalistycznych, a ich wsparcie było potrzebne zarówno Albanii, jak i Albańskiej Partii Pracy (PPSh)⁵². Hodża nakazał Kapowi odwoływać się do Komitetu Centralnego PPSH w sprawach stanowiska Albanii i nie podpisywać żadnej radzieckiej rezolucji zawierającej krytykę Chin⁵³. W przypadku pytań o nieobecność I sekretarza na obradach, Kapo miał nie udzielać żadnych wyjaśnień. W odpowiedzi skierowanej do Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego Hodża podkreślił, że nie zgadza się z wykluczeniem Chin z obozu państw socjalistycznych⁵⁴.

Etleva Smaçi wspomina, że 13 sierpnia 1960 r. kierownictwo albańskie otrzymało list od KC KPZR z zaproszeniem na spotkanie w Moskwie obu partii, którego celem miało być omówienie nieporozumień powstałych podczas spotkania w Bukareszcie. Jednak wobec nasilającego się konfliktu radziecko-chińskiego Enver Hodża zdecydował 27 sierpnia odmówić udziału w rozmowach (s. 226)⁵⁵. Zwraca uwagę fakt, że Autorka nie przytacza w całości odpowiedzi strony albańskiej. Odpowiedź ta, dostępna w innych publikacjach, zawiera stwierdzenia, iż wszelkie wstępne negocjacje między partiami, których celem była krytyka polityki innej partii komunistycznej, stanowiły „pogwałcenie elementarnych norm marksistowsko-leninowskich”, regulujących stosunki między partiami komunistycznymi⁵⁶. Niemniej jednak Autorka słusznie zauważa, że było oczywiste, iż Enver Hodża nie zamierzał podejmować dyskusji z Sowietami na temat kwestii chińskiej (s. 226).

5 października 1960 r., podczas sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, premier Albanii Mehmet Shehu publicznie opowiedział się za przyjęciem Chińskiej Republiki Ludowej do tej organizacji. Autorka wspomina o tej sytuacji jedynie pobieżnie, podobnie jak o przemówieniu Envera Hodży 16 listopada podczas konferencji partii komunistycznych w Moskwie (s. 253). W mojej ocenie ten fragment zasługuje na głębsze omówienie – zarówno pod względem kontekstu, jak i treści samego wystąpienia, ponieważ był momentem przełomowym w stosunkach albańsko-radzieckich.

Konferencja trwała od 10 listopada do 1 grudnia 1960 r. i ujawniła głębokie podziały w bloku socjalistycznym. Enver Hodża, przemawiając 16 listopada, ostro skrytykował Tite, potępił imperializm amerykański i poparł prawo Chin do broni jądrowej. Poparcie dla linii chińskiej było jednoznaczne – w bezpośredniej polemice z Frołem Kozłowem, jednym z głównych sowieckich delegatów, Hodża stwierdził, że Albania „nie myli pierwotnej Partii Lenina

⁵² H. Xhixha, op. cit., s. 143–144.

⁵³ Ibidem, s. 144; O. Pearson, op. cit., s. 570.

⁵⁴ H. Xhixha, op. cit., s. 144–146.

⁵⁵ Zob. O. Pearson, op. cit., s. 571–572.

⁵⁶ Ibidem, s. 572.

z tą obecną”, wyrażając tym samym sprzeciw wobec presji ze strony ZSRR⁵⁷. Ponadto otwarcie zaatakował Chruszczowa i wszystko, co ten reprezentował, oskarżając go o szantażowanie Albanii i próby jej podporządkowania⁵⁸. Oświadczył, że ambasada radziecka w Tiranie była zakulisowym inspiratorem w Partii Pracy Albanii. Według Hodży Związek Radziecki wywierał presję na niektórych albańskich liderów, w tym na Liri Belishovą, która padła ofiarą moskiewskich knoń. Intryga Moskwy miała na celu doprowadzić do podziału Albańskiej Partii Pracy i zmiany przywódcy Albanii na przychylnego ZSRR⁵⁹. Hodża podejrzewał, że ZSRR rozważa zastąpienie go Belishovą, sekretarką Komitetu Centralnego Albańskiej Partii Pracy, uważaną za osobę bardziej lojalną wobec Moskwy⁶⁰.

Enver Hodża w swoim przemówieniu krytycznie ocenił politykę ZSRR wobec Albanii, wskazując na opóźnioną i niewystarczającą pomoc podczas kryzysu żywnościowego w 1960 r.⁶¹ oraz naciski polityczne i wojskowe wywierane na albański rząd. Potępił również pobłażliwość Moskwy wobec Tito, podkreślając konieczność ochrony praw mniejszości albańskiej, i uznał sprzeciw Albanii wobec zmiany radzieckiej polityki wobec Jugosławii za w pełni uzasadniony⁶². Po zakończeniu swojego przemówienia, Enver Hodża i Mehmet Szehu opuścili Moskwę, pozostawiając na miejscu Ramiza Alię (członka KC Albańskiej Partii Pracy) i Hysniego Kapo (przewodniczącego Towarzystwa Przyjaźni Albańsko-Sowieckiej w latach 1955–1961)⁶³.

Autorka nie uwzględniła również reakcji przywódców komunistycznych po przemówieniu Envera Hodży. Luigi Longo (przewodniczący Włoskiej Partii Komunistycznej) nazwał to przemówienie pogardliwym, hiperkrytycznym i obraźliwym wobec wszystkich delegatów, oskarżając Hodżę o osobiste ataki na Chruszczowa. Maurice Thorez (I sekretarz Francuskiej Partii Komunistycznej) poczuł się zawstydzony i stwierdził, że takiego języka nigdy wcześniej nie słyszano na spotkaniach komunistycznych. Władysław Gomułka (I sekretarz KC PZPR), opisał przemówienie jako haniebny, gangsterski i nieodpowiedzialny atak na przywództwo radzieckie⁶⁴.

Cała dalsza część książki poświęcona jest zaostreniu stosunków albańsko-radzieckich, konsekwencją których była likwidacja bazy marynarki wojennej we Wlorze w 1961 r. Albania formalnie pozostawała w Układzie Warszawskim do 1968 r., jednak było to członkostwo czysto formalne, bez faktycznego angażowania się w działalność struktur sojuszu (s. 224–404).

⁵⁷ H. Xhixha, op. cit., s. 154.

⁵⁸ *Historia e Shqiptarëve...*, s. 168.

⁵⁹ O. Pearson, op. cit., s. 577; A. Lalaj, *Shqipëria. Nga Pakti...*, s. 178.

⁶⁰ *Historia e Shqiptarëve...*, s. 167.

⁶¹ O. Pearson, op. cit., s. 577–578.

⁶² *Ibidem*, s. 578.

⁶³ H. Xhixha, op. cit., s. 156.

⁶⁴ O. Pearson, op. cit., s. 579.

Autorka omawia ważne fakty dotyczące likwidacji bazy morskiej we Wlorze, co jest istotne, bowiem inni autorzy i badacze tematu nie poruszają tego zagadnienia, skupiając się wyłącznie na stosunkach międzynarodowych.

Od października 1960 r. ZSRR wstrzymał wszelkie dostawy do bazy morskiej we Wlorze oraz zawiesił wcześniej rozpoczęte prace budowlane. Autorka podkreśla, że Albania nie została zaproszona na posiedzenie Komitetu Doradczego Układu Warszawskiego, które odbyło się w marcu 1961 r. i podczas którego podjęto decyzję o likwidacji bazy. Zamiast udziału w tym spotkaniu doszło jedynie do wymiany korespondencji między ministrem obrony Albanii Beqirem Balluku, a przedstawicielem sowieckim, generałem Andriejem Grieczką (244–292)⁶⁵.

Jednym z najważniejszych punktów spornych była kwestia własności bazy morskiej we Wlorze. ZSRR uważał ją za część swojego systemu militarnego na Morzu Śródziemnym. Radzieccy inżynierowie brali udział w odbudowie i modernizacji infrastruktury, a radziecka marynarka wojenna dostarczyła Albanii dwanaście okrętów podwodnych typu 613 (w kodzie NATO „Whiskey”) (s. 292–309). Spośród nich osiem pozostawało pod dowództwem radzieckich oficerów, a cztery zostały przekazane do użytku marynarki albańskiej, z załogami szkolonymi przez instruktorów radzieckich. Z kolei Albania argumentowała, że baza znajduje się na jej suwerennym terytorium, dlatego cała infrastruktura oraz sprzęt należą do państwa albańskiego. Jeśli chodzi o okręty podwodne, Albania twierdziła, że zostały one przekazane jako pomoc wojskowa lub do wspólnego użytku, co czyni je własnością albańską, a nie radziecką. Ta sprzeczność stała się przyczyną konfliktu: kto jest właścicielem bazy i okrętów podwodnych – ten kto je dostarczył i zbudował, czy ten, kto posiada je na swoim terytorium (s. 292–309).

W maju 1961 r. do Albanii przybyła radziecka delegacja z wiceministrem spraw zagranicznych Nikołajem Firjubinem, aby negocjować wycofanie radzieckich okrętów z Wlory. 26 maja wycofano osiem okrętów podwodnych i okręt-bazę „Kotelnikow”, a radzieccy instruktorzy opuścili bazę. Cztery okręty podwodne pozostały własnością Albanii, a ZSRR ich już nie odzyskał (s. 244–320). Konflikt pojawił się dopiero w sprawie dwóch kutrów rakietowych z Albanii, znajdujących się w remoncie w Sewastopolu. Enver Hodża uznawał je za własność Albanii ze względu na fakt, że ich załoga składała się z około 60 albańskich marynarzy, podczas gdy Związek Radziecki podkreślał, że okręty są jego własnością i domagał się usunięcia albańskiej załogi oraz pozostawienia jednostek w Sewastopolu (s. 318–319). W obliczu narastającego napięcia Albania wysłała kontradmirała Abdiego Matiego do ZSRR, aby na miejscu rozwiązał sprawę, jednak władze radzieckie nie pozwoliły mu na podróż, w efekcie czego Albania oficjalnie zrezygnowała z jednostek. Kontakt z załogą był utrudniony aż do 1 lipca, ewakuacja odbyła się 2 lipca. Abdi Mati

⁶⁵ Zob. H. Xhixha, op. cit., s. 158.

polecił jednemu z kapitanów oświadczyć, że jednostki należały do Albanii i że podejmowane będą starania, by je odzyskać, jednak kutry nigdy nie powróciły do Wlory (s. 263–325). W wyniku wspomnianych wydarzeń Albania została stopniowo odsunięta na margines struktur Układu Warszawskiego, aż do formalnego wystąpienia z niego 13 września 1968 r. (s. 211–219, 313–335).

Zarówno Etleva Smaçi, jak i autorzy innych opracowań podkreślają, że wycofanie się floty radzieckiej nastąpiło w sposób pokojowy i za zgodą strony albańskiej. Jednak do dziś brakuje pogłębionych badań na temat tego wydarzenia, co rodzi przypuszczenia, że za tym ruchem mogły kryć się szersze motywacje. Autorka zaznacza jednak, że natychmiastowe opuszczenie bazy we Wlorze prawdopodobnie było częścią ukrytych działań Chruszczowa wobec Zachodu, mogło łagodzić napięcia w regionie i pozostawić Albanie *de facto* poza Układem Warszawskim, choć sama nie podaje jednoznacznego wyjaśnienia (s. 431–432). Utrata przez ZSRR strategicznej bazy na Morzu Śródziemnym była pewnym sukcesem NATO, a także Grecji i Włoch (s. 214–218).

Na końcu, powołując się na książkę *Historia e shqiptarëve gjatë shekullit XX* (tom 5), warto zaznaczyć ciekawy fakt, że podczas wycofywania okrętów podwodnych wraz z radziecką załogą 26 maja 1961 r. Chruszczow nie podjął działań militarnych, aby zachować wyłączną kontrolę nad bazą morską we Wlorze i utrzymać Albanie w orbicie imperium sowieckiego. Nie wykorzystał także Układu Warszawskiego jako narzędzia do zbrojnej interwencji przeciwko Albanii, tak jak uczynił to na przykład w Czechosłowacji sześć lat później, w sierpniu 1968 r., kiedy czechosłowackie przywództwo nie dostosowało się do linii sowieckiej⁶⁶. Smaçi zauważa, że w tym okresie znaczenie strategiczne Bałkanów, w tym Albanii, w polityce ZSRR uległo marginalizacji, co tłumaczy łagodniejszą postawę Moskwy wobec albańskiej secesji z bloku sowieckiego (s. 287–288).

Autorka recenzowanej pracy, opierając się na analizie albańskich dokumentów archiwalnych, podkreśla, że wśród władz w Tiranie istniały poważne obawy przed możliwą interwencją ze strony Związku Radzieckiego. W takiej sytuacji Albania potrzebowała wiarygodnego uzasadnienia, by wycofać się z Układu Warszawskiego. Ani likwidacja radzieckiej bazy wojskowej we Wlorze, ani zerwanie stosunków dyplomatycznych z Moskwą nie mogły zostać uznane za wystarczające podstawy do opuszczenia sojuszu – nie stanowiły bowiem jednoznacznego naruszenia suwerenności państwa (s. 435). Konieczne było wydarzenie o wyraźnym ciężarze politycznym i symbolicznym. Takim momentem stała się interwencja wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji w 1968 r. Tirana potraktowała ją jako oczywisty akt agresji i pogwałcenia suwerenności jednego z członków sojuszu, co pozwoliło władzom albańskim oficjalnie i bezpośrednio ogłosić decyzję o wystąpieniu z Układu (s. 435).

⁶⁶ *Historia e Shqiptarëve...*, s. 172.

Autorka podkreśla, że Albania odgrywała w Układzie Warszawskim rolę głównie symboliczną, co potwierdził sam Enver Hodža w swoim wystąpieniu z 5 września 1968 r. (s. 423).

Monografia Etlevy Smaçi stanowi cenny wkład w badania nad zimną wojną, wyróżniając się bogatą podstawą źródłową oraz dogłębną analizą genezy i funkcjonowania radzieckiej bazy wojskowej we Wlorze. Dzięki temu praca ukazuje dynamikę relacji albańsko-radzieckich oraz mechanizmy prowadzące do wyjścia Albanii z Układu Warszawskiego. Jednocześnie ograniczenia źródłowe – wynikające z braku dostępu do archiwów radzieckich, chińskich czy jugosłowiańskich – sprawiają, że narracja pozostaje jednostronna, a kontekst regionalny wymaga dalszego rozwinięcia. Włączenie szerszej perspektywy międzynarodowej, z uwzględnieniem polityki państw sąsiednich, mogłoby pozwolić na pełniejsze ukazanie miejsca Albanii w wielostronnym układzie zimnowojennym.

Political Illusion or Historical Reality? Etlevy Smaçi's Book *Shqipëria në Traktatin e Varshavës: Mite dhe të Vërteta (1955–1968)*

A critical examination of Etleva Smaçi's book, *Shqipëria në Traktatin e Varshavës: Mite dhe të Vërteta (1955–1968)* [Albania in the Warsaw Pact: Myths and Truth (1955–1968)], helps assess its importance for research on Albania's Cold War history. It also reveals important methodological problems. The author analyses Albania's role in the Warsaw Pact, focusing on military ties with the USSR and the Vlorë naval base. Moscow meant for this base to be a key Mediterranean point. She describes Enver Hoxha's initial support for Soviet plans and the deep political split with Moscow that began after 1961.

The publication lacks an introductory chapter to organise the event chronology and to place the issues discussed in a wider global context. Still, the book is an important and much-needed resource for Albania's Cold War history. Its value, though, is limited by the underuse of existing scholarship and the lack of archival sources from the USSR and Yugoslavia. This weakens the overall analysis.

Bibliografia

- Adams J.C., *Yugoslavia and Albania. A Political and Economic Assessment*, „Naval War College Review” 1963, t. XV, nr 8.
- Armstrong H., *Tito and Goliath*, New York 1951.
- Biberaj E., *Albania a Socialist Maverick*, Oxford 1990.
- Bland W., Price I., *A Tangled Web. A History of Anglo-American Relations with Albania (1912–1955)*, London 1986.
- Brzezinski Z., *The Soviet Bloc*, New York 1961.
- Chuvahin D.S., *Shërbimi im diplomatik në Shqipëri*, Tiranë 2008.
- Czekalski T., *Albania*, Warszawa 2003.
- Czekalski T., *The Shining Beacon of Socialism in Europe. The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship, 1944–1992*, Kraków 2013.
- Dedijer V., *Novi Prilozi Biografiju Josipa Borz Tito*, t. 3, Belgrade 1984.

- Dervishi K., *Historia e shtetit shqiptar. 1912–2005*, Tiranë 2006.
- Duka V., *Historia e Shqipërisë 1912–2000*, Tiranë 2007.
- Duroselle J., Kaspi A., *Historia e marrëdhënieve ndërkombëtare*, t. 2, Tiranë 2011.
- Dyrmishi D., *Lufta politike në udhëheqjen e PKSH (PPSH) 1944–1960*, Tiranë 2011.
- Fischer B.J., *Enver Hoxha dhe diktatura staliniste në Shqipëri*, Tiranë 2010.
- Fischer G., Graham L.R., Levine H.S., *Science and Ideology in Soviet Society. 1917–1967*, London 2012.
- Fishta I., Toçi V., *Ekonomia shqiptare në vitet e para të ndërtimit të socializmit 1944–1948*, Tiranë 1984.
- Gardiner L., *Curtain Calls. Travels in Albania Romania and Bulgaria*, London 1976.
- Garret J.M., *The Tenuous Balance. Conventional Forces in Central Europe*, Oxford 1989.
- Gjilasi M., *Fytyra e totalitarizmit*, Tiranë 2006.
- Gjinaj A., Lilaj F., *Lidershipi shqiptar përmes historisë së Ushtrisë*, Tiranë 2012.
- Halperi E., *The Triumphant Heretic. Titos Struggle Against Stalin*, London 1958.
- Hibbert R., *Albania's National Liberation Struggle. The Bitter Victory*, London 1991.
- Historia e Partisë së Punës së Shqipërisë*, Instituti i Studimeve – Marksiste Leniniste, Tiranë 1980.
- Historia e Partisë së Punës të Shqipërisë*, Instituti i Studimeve Marksiste-Leniniste pranë KQ të PPSH, Tiranë 1981.
- Historia e Shqiptarëve gjatë shekullit XX*, t. 5, red. B. Meta, Tiranë 2023.
- Hoxha E., *Ditarë*, t. 1: 1955–1957, t. 2: 1958–1959, Tiranë 1987.
- Hoxha E., *Hrushovianët*, Tiranë 1980.
- Hrabak B., *Arbanske Studije*, ks. 1–5, t. 1, Beograd 2005.
- Hrushov N.S., *Unë nuk jam gjykatës*, Tiranë 2004.
- Kaba H., *Shqipëria në rrjedhën e luftës së Ftohtë, studime e dokumenta*, Tiranë 2007.
- Kaba H., Çeku E., *Shqipëria dhe Kosova në arkivat ruse 1946–1962*, Prishtinë 2011.
- Kramer M., *Stalin, Soviet Policy, and the Consolidation of a Communist Bloc in Eastern Europe, 1944–53*, w: *Stalinism Revisited*, red. V. Tismaneanu, Budapest 2009.
- Krisafi J., *Marrëdhëniet e Shqipërisë me Bashkimin Sovjetik 1953–1961*, Tiranë 2016.
- Krisafi L., *Shqipëria dhe Jugosllavia 1945–1948 – Mitet, faktet dhe dyshimet*, Tiranë 2017.
- Lalaj A., *Plani Marshall dhe Shqipëria*, „Studime Historike” 2006, nr 3–4, s. 187–202.
- Lalaj A., *Shqipëria dhe Informbyroja*, „Studime Historike” 2009, nr 3–4, s. 103–138.
- Lalaj A., *Shqipëria. Nga Pakti i Varshavës në NATO*, „Studime Historike” 2008, nr 3–4, s. 175–188.
- Lane D., *Politics and Society in the USSR*, New York 1978.
- Lauka I., Ymeri E., *Shqipëria në dokumentat e arkivave ruse*, Tiranë 2010.
- Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave. 1945–1948*, red. N. Plasari, L. Malltezi, Tiranë 1996.
- Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave, 1945–1948. Dokumente*, Drejtoria e Përgjithshme e Arkivave, Tiranë 1996.
- Myftaraj K., *Enigmat e sundimit të Enver Hoxhës 1944–1961*, t. 2, Tiranë 2009.
- Nachmani A., *International Intervention in the Greek Civil War. The United Nations Special Committee on the Balkans, 1947–1952*, London 1990.
- Naimark N.M., *Stalin and the Fate of Europe – The Postwar Struggle for Sovereignty*, London 2019.
- Nowak J.R., *Powstanie Ludowej Republiki Albanii*, Warszawa 1983.
- Parallel History Project on Cooperative Security, <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://phpisn.ethz.ch/&ved=2ahUKEwiZroDYxd2OAxX6LBAIHRGXNOEQFnoECAsQAQ&usq=AOvVaw0-CLpUUZS35ltSiNcSM3W2> (dostęp: 13 VII 2025).
- Pearson O., *Albania as Dictatorship and Democracy. From Isolation to the Kosovo War 1946–1998*, London 2006 (Albania in the Twentieth Century: A History, t. 3).

- Petranoviç B., *Balkanska Federacija:1943–1948*, Beograd 1991.
- Pipa A., *Albanian Stalinism. Ideo-Political Aspects*, New York 1990.
- Plaku P., *Dhuna ndaj revolucionit në Shqipëri*, Tiranë 1985.
- Pollack J.D., Solomon R., *The Sino-Soviet Conflict and American Security Concerns*, Santa Monica 1979.
- Rajak S. et al., *The Balkans in the Cold War*, London 2017.
- Smaçi E., *Shqipëria në Traktatin e Varshavës (1955–1968). Mite dhe të vërteta*, Tiranë 2023.
- Smajli D., *Vitet shqiptare '43 – '45, kujtimet dhe fotot e kolonelit anglez gjatë Luftës së Dytë Botërore*, Tiranë 2012.
- Smirnova N., *Historia e Shqipërisë përgjatë shekullit XX*, Tiranë 2004.
- Syla S., Lita Q., *Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave, 1945–1948*, t. 1, Prishtinë 2020.
- The Warsaw Pact and the Balkans. Moscow's southern flank*, red. J. Eyal, New York 1989.
- Varoshi L., *Lufta e Ftohtë në Europën e Lindjes*, Tiranë 2010.
- Voshtina F., *Marrëdhëniet shqiptaro-sovjetike në Bazën Detare të Vlorës*, Tiranë 2011.
- Vucinich W.S., *The Albanian – Soviet Rift*, „Current History” 1963, t. XLIV, nr 261.
- Xhixha H., *Marrëdhëniet shqiptaro-sovjetike (1949–1960)*, Tiranë 2018.
- Zogaj A., *Marrëdhëniet shqiptaro-jugosllave dhe çështja e Kosovës 1945–1948*, Prishtinë 2015.

Donika Avdulli – doktorantka na Wydziale Historii Uniwersytetu Warszawskiego w Zakładzie Historii XX w., niezależna badaczka w Instytucie Historii im. Ali Hadri w Prisztinie. Autorka monografii *Shqipëria sipas burimeve polake 1918–1944* [Albania w świetle źródeł polskich 1918–1944] (Prisztina 2024). Zainteresowania badawcze obejmują stosunki polsko-albańskie w okresie międzywojennym, w czasie zimnej wojny (co stanowi temat pracy doktorskiej), zimną wojnę, historię Bałkanów w XIX i XX w., historię I i II wojny światowej. E-mail: d.avdulli@uw.edu.pl

Donika Avdulli – a PhD candidate at the University of Warsaw, Faculty of 20th Century History, and an independent researcher at the Ali Hadri Institute of History in Pristina. She is the author of the monograph *Shqipëria sipas burimeve polake 1918–1944* [Albania in the Light of Polish Sources 1918–1944] (Pristina: Ali Hadri Institute of History, 2024). Her research focuses on Polish-Albanian relations in the interwar and Cold War periods (the latter being the subject of her doctoral dissertation), the history of the Balkans in the 19th and 20th centuries, and both World Wars. E-mail: d.avdulli@uw.edu.pl